

self-realization. The article examines aspects of positive and negative modality of self-attitude, its emotional colours in the dichotomies: “sympathy – antipathy”, “respect – disrespect”, “proximity – remoteness”, as well as “expected attitude form others” as a self-attitude aspect, reflecting expectations of positive or negative attitudes to an individual form other people. Self-attitude in conjunction with life's goals, meanings, value orientations, plans is a “specific mechanism advancing life regulations that has a motivational effect and serves as a benchmark for life changes”. Value orientations as understood life meanings are important in creation of prospects for personal development, as well as for their successful implementation. The article presents the analysis of the studied correlations between students’ self-attitude indicators and their goals, values, meanings, and awareness of their life paths. The performed analysis has show that students’ systems of meaningful life orientations and their ability to control consciously their own prospects and achievements can be characterized as potential or prospective ones.

Key words: *self-attitude, meaningful life orientations, self-determination, goals, value orientations, self-realization.*

УДК 159.91

МАЦЕНКО ВІКТОР ФЕДОРОВИЧ

кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник, старший науковий співробітник, Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України, м.Київ

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ СВІДОМОСТІ ЛЮДИНИ

У статті аргументовано доведено актуальність проблеми свідомості у людинознавстві через окреслення кола найнедосліджених аспектів зазначено і проблеми та досі не вирішених питань. Представлено результати Історико-психологічного аналізу уявлень про феномен "свідомість" у різних хронотопах філософсько-психологічних учень: від картезіанства до постмодерністських поглядів сучасних дослідників. Власні роздуми автора щодо моделі дослідження свідомості відкривають нові можливості розуміння цього феномену

Ключові слова: *свідомість, синергія, постструктуралізм, структурно-функціональний*

Проблема свідомості в сучасному людинознавстві

Проблема свідомості як феномену, питання її походження та визначення меж буття є однією з центральних в сучасному людинознавстві та психології, з таких причин:

1. Людина є чи не єдиною з істот, що усвідомлює себе, виділяючи себе із зовнішнього світу, протиставляючи себе йому.
2. Дослідників всіх часів цікавило питання: як фізичні, фізіологічні, хімічні процеси перетворюються в психічні образи, символи, смисли, почуття, переживання тощо.

3. Що відбувається з цими образами, символами, смислами, почуттями тощо – після повної зупинки фізичних, хімічних, фізіологічних процесів? Чи можуть ці образи продовжувати своє існування? На якій основі? Як довго?
4. Які можливості і перспективи моделювання свідомості, або в широкому розуміння вищих психічних функцій (мислення, почуттів, волі, інтуїції тощо)?
5. Як індивідуальна свідомість співвідноситься (взаємодіє) з зовнішньою (об'єктивною) реальністю? В релігіях – це питання взаємин Бога та Вірянина; в практиці – об'єкта та суб'єкта пізнання; в Космогонії – питання місця свідомості (розуму) у Всесвіті.
6. Як в контексті науки сьогодення співвідносяться поняття психіка (psyche), душа (psyche), та дух? Адже в буквальному розумінні – психологія – наука про душу. Та чи входить душа (а також «дух») в сферу сучасного психологічного пізнання?

Свідомість – термін, що описує суб'єктивну психічну реальність, яку ми переживаємо. Її можна розділити на різні рівні, наприклад, феноменальна свідомість, рефлексивна свідомість та самосвідомість.

Самосвідомість – рефлексивна свідомість, що поєднує в собі переживання, пов'язані з самим собою (наприклад, відображення себе в дзеркалі) з уявленням про себе в довго часовій пам'яті. (Антті Ревонсуо, Психологія свідомості (2013р.)

Поняття «свідомість» та «психіка людини» не тотожні, оскільки свідомість - це лише суб'єктивний компонент психіки (К.К.Платонов).

Перед тим, як перейти до безпосереднього вивчення вказівних проблем, бодай коротко задекларуємо деякі засадничі загальнометодологічні принципи, які в подальшому ми будемо дотримуватись.

Для того, щоб було зрозуміло, про що в подальшому буде йти мова, визначимо, бодай коротко, поняття «реальність», «розвиток», та «свідомість». Для початку сформулюємо основні питання, на які ми хочемо відповісти. Чи дійсно оточуючий нас світ складається з відокремлених твердих предметів і об'ємів? Чи дійсно світ обмежується матерією та різними фізичними полями, які ми можемо сприймати безпосередньо чи за допомогою класичних приладів, і крім цього нічого не існує? Чи ж все, що ми бачимо довкола – лише незначна частина більш складної сукупної реальності?

В.Гейзенберг, в своїх міркуваннях на цю тему говорив, що «ідея реальності матерії, ймовірно, була найсильнішим аргументом жорстокої

системи понять XIX століття; ця ідея в зв'язку з новим досвідом, повинна бути, по крайній мірі, модифікована» [12].

Але недостатність наукових даних в той час дозволяла вченим лише будувати філософські концепції на цю тему.

Справа в тім, що одна із основних особливостей заплутаних станів – їх нерозділимість (несепарбельність). Тобто об'єкти, що перебувають в заплутаному стані з оточенням, в принципі не можуть бути описаними в предметному світі. Вони не належать цілком і повністю в звичайному для нас просторі – часу і не можуть не підкорюватись видимим причинно-наслідковим зв'язкам. В звичайному режимі сприймання ми здатні бачити лише проекції цих станів, і їх поведінка може суперечити всім відомим законам предметного світу.

(Близькою аналогією може бути перегляд художнього фільму, де на екрані ми бачимо «чудо», а фахівець може розповісти нам механізм цього «чуда». Аналогічна ситуація відбувається і за фільмом під назвою: «Предметне життя фізичних тіл»).

У відповідності з цими уявленнями про реальність, найпростіше починати аналіз із замкнутих систем. Єдиним об'єктом, який можна назвати замкнутим в повній мірі є увесь Всесвіт (Універсум) в цілому.

Перший висновок, який походить з цього положення – в Універсумі (Всесвіті) немає зовнішнього оточення, отже його можна звести до локального стану (здійснити редукцію). Незалежно від будь-яких порухів в середині його, він буде в чисто нелокальному стані, поза часом і простором.

У відповідності з космогонічною концепцією теорії декогеренції, увесь класичний світ (який ми бачимо), зі всіма його об'єктами і взаємодіями між ними, виник з нелокального джерела реальності.

Нелокальне квантове джерело реальності – це світ. В якому немає ні маси, ні потоків енергії. Це в повному сенсі пустота, яка містить в собі всю повноту класичних енергій полів, часток і та ін. в нелокальній суперпозиції. (Пустоту, в тому сенсі, що цей світ невидимий в своїй цілісності). Він ніби компенсує всі проявлені енергії, поля, частинки, об'єкти.

На його рівні залишається лише єдина можливість – оперувати квантовою (точніше фізичною) інформацією.

Інформація, що формує просторово – часову різницю об'єктів (предметів та явищ) природи, створюється через закріплення пам'яттю енергетичних потенціалів даних об'єктів. Саме ці потенціали обумовлюють різну здатність об'єктів змінюватись (не змінюватись – що те ж саме) в

просторі і часі. Ця здатність і визначає різні властивості об'єктів. Інформація, в певному сенсі, знаходиться біля витоків всього буття.

Нелокальне джерело реальності можна умовно назвати єдиним інформаційним полем, що містить в собі інформацію про внутрішню структуру Універсуму, а декогеренція – це своєрідний прояв цієї інформації у вигляді тієї чи іншої класичної реальності (проекції), прояв «малюнків», що супроводжується потоками полів, енергії, при цьому різні частини системи «дивляться» (та беруть участь в якості декорацій) в своїх постановках, на різних «сценах» і всі глядачі розподіляються за своїми «інтересами», за параметрами та енергетичними характеристиками в якості локальних об'єктів – учасників. З нашим звичним світом, який донедавна вважався вичерпним, можна зіставити лише один енергетичний рівень в складній квантовій картині реальності. При цьому інші реальності не вдається спостерігати безпосередньо з наукового предметного світу.

«Потойбічні» реальності нам вдається іноді спостерігати лише з наявності ефектів квантової заплутаності в нашому світі, прояву в ньому «за межових» реальностей у вигляді «чудес». Ефектів, які не можуть бути пояснені класичною фізикою: від банального полтергейсту до самих найбільш неймовірних взаємодій з об'єктами нашого предметного світу. До цього ж класу явищ відносяться і явища пов'язані з діями шаманів, чаклунів, екстрасенсів, магів, ясновидців тощо. Все це знаходить своє пояснення в рамках (наукових) заплутаних станів та теорії декогеренції.

Увага сучасної людини зосереджена на кореляціях зі своїм оточенням. Ступінь класичності оточення залежить від кількості інформації, що «записана» в тілі людини і відображена в її свідомості, тобто тієї інформації, якою свідомість може «маніпулювати».

Декогеренція людини оточенням, втрата нею «магічних» властивостей заплутаних станів, і як наслідок, «опредмечування» оточуючого середовища є своєрідною платою за ясність свідомості, розвиток розуму та мислення.

Вочевидь, це був тривалий процес в історії людства. Його відгомін ми можемо бачити міфах про «часи сновидінь» у аборигенів Австралії і до сьогодення.

У макросвіті, так само, як і у мікросвіті, основна відповідальність за результат спостереження покладається на «вимірювальний прилад», під яким ми маємо на увазі будь-яку структуру, що взаємодіє зі своїм оточенням. Природно, що світ, який він «збирає», залежить від його («приладу») внутрішніх властивостей, від тієї інформації, яка може в ньому «залишитись».

Ми розглянемо одну з «найдосконаліших» структур – свідомість людини з її інструментами – органами сприймання.

Оточуючий світ містить величезну кількість інформації, яку людини не може аналізувати одночасно.

Величезна кількість досліджень механізмів сприймання (на морфо фізіологічному, психофізичному, теоретико-пізнавальному, клітинному, феноменологічному і т.ін.) показує, що сприймання в значній мірі «елімінативне» (elimino – виношу за поріг, видаляю, (витисняюче), а не продукуюче.

Тобто, як не парадоксально це звучить – основна функція мозку та нервової системи – не відображення оточуючої дійсності, а захист, своєрідний бар'єр, покликаний відгородити нас від величезного обсягу інформації, що надходить зовні, і залишити лише дуже невеликий, специфічно оброблений матеріал, який потрібен, передусім, для біологічного виживання людини. Цей «екран» дозволяє людині найбільш ефективно діяти в оточуючому світі за рахунок обмеженню широти сприймання, одержуючи при цьому більш детальну інформацію про процеси, що відбуваються у сфері сприймання. виділеного її увагою.

З іншого боку, управляючи ступенем заплутаності своєї свідомості з оточуючим світом, ми в змозі розширити своє сприймання. це дозволить нам сприймати додаткову інформацію про нове, а також інші реально існуючі проєкції реальності т ін.

Ми в загальних рисах розглянули архітектоніку реальності з наукових позицій сьогодення. Спробуємо за аналогією проаналізувати так звану «тканину свідомості». Розуміння поняття «свідомість» в психологічній науці залежить від формування в ній (на тому чи іншому її історичному стані) об'єкта, предмета та методу дослідження. А це, в свою чергу, визначається тим, в межах якої теорії (парадигми) здійснюється пізнання психічного.

Психологію, як систему уявлень про дух і душу, як науку про психічне,наповнювали і нині наповнюють різного роду теорії, аналізуючи які, можна наблизитись до розуміння суперечливої логіки її історичного поступу, визначитись у теперішніх пріоритетах і скласти уявлення про перспективи подальшого розвитку. Але логічно припустити, що основних, вартих уваги теорій існує саме таких, і саме стільки, яких і скільки фундаментальних суперечностей виявила психологія, як суб'єкт пізнання у своєму суб'єкті. Суперечностей психічного, способів його дослідження та інтерпретації, на жаль, дуже багато, тому (аби не потрапити в пастку «дурної нескінченності»), варто зупинитись на тих, що лежать в основі

найбільш фундаментальних психологічних теорій, і тому є найактуальнішими.

Зокрема – суперечності у психіці, як системі відображення (об'єктивність, адекватність тощо). Адже, навіщо людині взагалі віддзеркалювати зовнішній і внутрішній світи і саму себе, як таку?

Виникає досить проста відповідь: щоб врегулювати свої стосунки, відношення, взаємини зі світом, творити нові змісти і форми людського буття; вгамувати свій пізнавальний інтерес, яким є механізм цього віддзеркалення.

(Класична наука вважала, що він є дзеркальним, не класично-символічним, постнекласична – символ – символічним).

То ж виникають необхідність і можливість «сутнісного» до визначення «психічного» (С.Л.Рубінштейн), викликані зовні наївним. Але насправді цілком виправданим запитанням: хто (або що) реалізує зазначені функції. При цьому не видається задовільним твердженням, що відображенням, регуляцією і творенням займається саме психіка, хай навіть в найширшому розумінні цього слова. Це ставить проблему суб'єкта психічного життя. Саме суб'єктність, а не суб'єктивність, на думку С.Л.Рубінштейна, має розкрити специфіку гуманітарної методології, що має справу зі своїм типом детерменції, пов'язаним з цінністю цих знань» [6].

Яке ж місце займає поняття «свідомість» в системі знань про психіку, в структурі суб'єктності, про яку йшла мова.

В історичному контексті більш-менш системно до поняття «свідомість» підійшов В.Вундт. До своєї системи психіки він залучав психічні елементи (відчуття), психічні утворення (уявлення, душевні порухи), сполуки психічних утворень (свідомість з її станами і механізми уваги, апперцепції тощо), продукти психічного розвитку (форми і норми спілкування, міфи, ідеали тощо), психічну причинність (закони відношення, закони розвитку).

Е.Тітченер поділяв і послідовно розвивав «структурний» погляд В.Вундта на психічне, як складне з першоелементів (відчуттів, образів, почуттів). Але при цьому стверджував, що свідомість така ж давня, як саме життя, і всі несвідомі рухи людського тіла беруть початок від свідомих, набуваючи згодом характеру автоматизованих. В питанні про співвідношення психіки і мозку обидва автори стояли на позиціях психофізичного паралелізму.

Згідно з його підходом – єдність свідомості досягається завдяки активності «Я». якою охоплюється вся сукупність інтенцій них переживань. Проте «Я» не є кінцевою інстанцією, оскільки за Е.Гуссерлем,

будь який психологічний суб'єкт несе в собі «чисту форму» трансцендентного еґо, чим і досягається оптимізація останнього. Тому історія людського життя є, зрештою, лише індивідуалізованою формою реалізації імперативу трансцендентного суб'єкта.

Е.Гуссерль вважав, що «Я» виокремлює в потоці переживань окремі переживання і конституює їх для себе як феноменологічні об'єкти. На питання – яка мета цього процесу? – в рамках феноменології Гуссерля можна відповісти – розчищення ментального поля для інтуїтивного проникнення в «про – переживання», «про – досвід», «трансцендентне еґо». Відгомін такого підходу ми легко побачимо в сучасних трансперсональних психологічних та метафізичних теоріях (інтегральна психологія, психосинтез та ін.).

Аналіз підходів до поняття «свідомість» був би неповним без хоча б посилання на В.Джеймса, який спробував розглядати її як «потік», розмежовувати який так само безглуздо, як «різати ножицями воду» (Е.Гуссерль).

Найбільш системно та послідовно, на наш погляд, до понять «психіка», «суб'єкт», «свідомість» в психології радянського періоду підійшов С.Л.Рубінштейн.

Спробу заповнити розрив між живою та неживою матерією, а також елементарними рухами атомів та існуванням мислячи форм життя зробив Уайтхед, який вважав себе послідовником «теорії монади» Лейбніца. Кінцевими сутностями є «актуальні події», що являють собою не об'єкти, а просторово-часові «кванти» (пакети), що мають ментальні, або психологічні характеристики на зразок «досвід», «суб'єктивна свідомість», або ж «схильність». Фізичні елементарні часточки, які Уайтхед розглядає як часові ланцюжки подій. Які можуть бути описані поняттями звичайної фізики.

Неорганічна матерія продовжує функціонувати незалежним чином всередині живих організмів.

Здається, що саме за рахунок координації таких функцій і зовнішнього прояву внутрішньо завершених подій досягається розуміння поведінки живих організмів.

З позицій модернізованого Уайтхеднізму внаслідок квантової заплутаності елементарних систем, складна система проявляє досить широкий спектр властивостей, що дозволяє матерії поступово пройти весь шлях розвитку від повної несвідомості до високорозвиненої свідомості (Абнер Шимоні, 2012 рік) [10].

Список використаних джерел

1. Агафонов А.Ю. Когнитивная психомеханика сознания, или как сознание принимает решение об осознании. – Самара: Фолио, 2007. – 201с.
2. Максименко С.Д. Загальна психологія. – К.: Форум, 2003. – 375с.
3. Пригожин И., Стенгерс И. Порядок из хаоса: Новый диалог человека с природой /Пер. с англ.; под. ред. В.И.Аршинова, Ю.Л.Климонтовича, Ю.В.Скачкова. – М.: Прогресс, 1986. – 432с.
4. Проблема человека в Западной философии. /Сост. П.С.Гурович. – М.: Прогресс, 1988. – 582с.
5. Психология и новые идеалы научности: Материалы круглого стола и вопросы философии. – № 5, 1993. – С.33.
6. Рубинштейн С.Л. Бытие и сознание. – М.: Просвещение, 1957. – С.6.
7. Сучасна психологія: теоретико-методологічні проблеми: навч. посібник, В.О.Татенко. – К.: Вид.Нац.авіац.ун-ту «НАУ-друк», 2009. – 288с.
8. Фрейд З. Психология «Я» и защитные механизмы. – М.: Педагогика, 1993. – 144с.
9. Фромм Е. Душа человека. – М.: Канон, 1996. – 305с.
10. Хопкинс С. и др. Большое, малое и человеческий разум /Роднор Пенроуз, Абнер Шимони, Ненси Картрайт, Стивен Хокинг, пер. с англ.; под ред. А.Хачоян/. – Спб.: Амфора, 2012. – 121с.
11. Шутт Б. Истинная пустота. – Спб: Питер, 1996. – 110с.
12. Еберт Дж.Ж. Сумерки заводного Бога. Беседы о науке и духовности на закате эпохи. – Спб.: ЦГ «Весь», 2004. – 224с. – (Бог для 21-го века.)

References

1. Agafonov A.Ju. Kognitivnaja psihomehanika soznaniya, ili kak soznanie prinimaet reshenie ob osoznanii. – Samara: Folio, 2007. – 201s.
2. Maksimenko S.D. Zagal'na psihologija. – K.: Forum, 2003. – 375s.
3. Prigozhin I., Stengers I. Porjadok iz haosa: Novyj dialog cheloveka s prirodoy /Per. s angl.; pod. red. V.I.Arshinova, Ju.L.Klimontovicha, Ju.V.Skachkova. – M.: Progress, 1986. – 432s.
4. Problema cheloveka v Zapadnoj filosofii. /Sost. P.S.Gurovich. – M.: Progress, 1988. – 582s.
5. Psihologija i novye idealy nauchnosti: Materialy kruglogo stola i voprosy filosofii. – № 5, 1993. – S.33.
6. Rubinshtejn S.L. Bytie i soznanie. – M.: Prosveshhenie, 1957. – S.6.
7. Suchasna psihologija: teoretiko-metodologichni problemi: navch. posibnik, V.O.Tatenko. – K.: Vid.Nac.aviac.un-tu «NAU-druk», 2009. – 288s.
8. Frejd Z. Psihologija «Ja» i zashhitnye mehanizmy. – M.: Pedagogika, 1993. – 144s.
9. Fromm E.Dusha cheloveka. – M.: Kanon, 1996. – 305s.
10. Hopkins S. i dr. Bol'shoe, maloe i chelovecheskij razum /Rodnor Penrouz, Abner Shimoni, Nensi Kartrajt, Stiven Hoking, per. s angl.; pod red. A.Hachojan/. – Spb.: Amfora, 2012. – 121s.
11. Shutt B. Istinnaja pustota. – Spb: Piter, 1996. – 110s.
12. Ebert Dzh.Zh. Sumerki zavodnogo Boga. Besedy o nauke i duhovnosti na zakate epohi. – Spb.: CG «Ves'», 2004. – 224s. – (Bog dlja 21-go veka.)

Маценко В.Ф.

Психологические особенности становления сознания человека

В статье рассматривается проблема возникновения и развития сознания в синергетическом контексте. Автор освещает историю становления феномена сознания с позиции традиционной психологии, а также современных естественных наук. Предложенная им модель исследования открывает новые возможности понимания феномена.

Ключевые слова: *сознание, синергия, постструктурализм, структурно-функциональный.*

Matsenko V.F.

Psychological features of development of consciousness of man

In the article the problem of origin and development of consciousness is examined in a synergetics context. An author lights up history of becoming of the phenomenon of consciousness from position of traditional psychology, and also modern natural sciences. The model of research offered by him opens new possibilities of understanding of the phenomenon.

Keywords: *consciousness, synergy, poststrukturalizm, structural-functional.*